

ча, напрыклад: *юрыст Іванова, юрыст Пятроў, суддзя Сцяпанаў, суддзя Сіманова, пракурор Зімін, пракурор Сонцава, адвакат Сямёнаў, адвакат Сахараў*; або: *пасяджэнне суда правяла суддзя Сцяпанавы; абарону пацярпелага вяла адвакат Сідарава; юрыст Пятрова растлумачыла ўсе складанасці нашай справы.*

Вышэйназваныя моманты граматычнай спалучальнасці пэўных часцін мовы выкладчык абавязкова дэталёва разглядае пры тлумачэнні асаблівасцей перакладу спецыяльных тэкстаў, тым не менш на практыцы нярэдка можам канстатаваць і такія варыяцыі ў пісьмовых перакладах правазнаўчых тэкстаў:

1) *Добрасумленая суддзя Сіманова не пакінула без увагі ніводнай дэталі.*
2) *Спрактыкаваная натарыус Сямёнова дала тлумачэнні па ўсіх пытаннях.*
3) *Вядомая адвакат Гутарава выйграла справу ў судзе.* 4) *У натарыяльнай канторы № 1 г. Мінска прыём грамадзян вёў юрыст Строгава.* 5) *Добра разабраўшыся ў дэталях крымінальнай справы, з абарончай прамовай выступіў адвакат Сцяпанавы.* 6) *Узяў справу пад свой кантроль пракурор Пятрова, і чалавека апраўдалі.*

З практыкі працы з тэкстамі правазнаўчага характару можам канстатаваць, што не толькі навучэнцы «грашаць» памылкамі падобнага тыпу. На вялікі жаль, нярэдка такія хібы можна сустрэць у пісьмовых тэкстах і вусных выступленнях масцітых і паважаных правазнаўцаў і юрыстаў. На нашу думку, уся гэтая адмоўнасць – вынік элементарнай няўважлівасці, абыякавасці да культуры мовы і маўлення, а магчыма, і нежаданне глыбока і грунтоўна засвоіць правілы выкарыстання прафесійнай лексікі. Зразумела, што стымуляваць імкненне навучэнцаў да глыбокага і грунтоўнага авалодання беларускай мовай асабліва няма чым. Заканадаўча замацаванае ў нашай краіне двухмоўе дае права грамадзяніну карыстацца адной з іх (у дадзеным выпадку – рускай), чым студэнты і карыстаюцца. Будучыя маладыя спецыялісты разумеюць, што верагоднасць прымянення набытых імі ведаў па беларускай мове ў практыцы юрыста зусім невялікая. І ўсе гэтыя абставіны – не на карысць намаганням выкладчыка.

Г. К. Ціванова,
*кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры гісторыі беларускай мовы БДУ*

Эвалюцыя сістэмы іменнага скланення: да праблемы пераемнасці паміж старой і новай беларускай мовай

Вырашэнне пытання пераемнасці паміж старым і новым перыядамі як спецыфікі гістарычнага развіцця беларускай мовы найперш палягае ў размежаванні даследчыкамі аб'екта даследавання. Маючы за прадмет даследавання пераемнасць, адны разглядаюць яе ў мове агульнанароднай, іншыя – у літаратурнай. Праблема ўскладняецца яшчэ і тым, што крыніцай інфармацыі ў адных і другіх з'яўляюцца пісьмовыя помнікі. Калі гаварыць пра мову агульнанародную, то пад увагу бяруцца змены ў лексіцы і граматычным ладзе. Літаратурная

мова прадугледжвае яшчэ і змены ў графіка-арфаграфічным увасабленні гэтых змен. Пры гэтым трэба мець на ўвазе, што толькі пра мову XX стагоддзя мы можам гаварыць як пра стандартызаваную мову з кадыфікаванай нормай.

У галіне графікі і лексікі гэта пытанне падрабязна прааналізавана і вывучана І. А. Гапоненка (гл., напрыклад, асобны раздзел «Моўная пераемнасць: ад старажытнасці да перыяду XIX – пачатку XX ст.» у манаграфіі «Лексіка беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст.: асаблівасці станаўлення і развіцця» (Мінск: БДУ, 2012. 307 с.)).

А ў галіне граматыкі? Тут мы маем фундаментальныя даследаванні па гісторыі літаратурнай мовы ў помніках старабеларускага пісьменства і грунтоўныя манаграфіі, прысвечаныя гісторыі асобных часцін мовы: Жыдовіч М. А. – гісторыі формаў адзіночнага ліку назоўніка, Булахавя М. Г. – гісторыі прыметніка, Жураўскага А. І. – гісторыі дзеяслова і інш. І тым не менш застаецца пытанне: што наша мова страціла, а што захавала ад старадаўніх часоў? Якой яна была б, калі б забароны яе выкарыстання ў афіцыйнай сферы не было?

Возьмем для аналізу тэксты апошняга стагоддзя старабеларускай мовы з твораў розных жанраў, каб у іх была прадстаўлена афіцыйная кніжная мова ВКЛ і адносна свабодная ў выбары маўленчых сродкаў мова мастацкая. Пры гэтым пажадана, каб тэксты мелі пашпартызацыю і адрозніваліся па месцы напісання.

Такім чынам, намі былі абраны справавыя тэксты: «Выпіска з актавай кнігі Віцебскага земскага суда за 1601 г.» (далей – Віц.), «Выпіска з актавай кнігі Гродзенскага земскага суда за 1612 г.» (далей – Гродз.) і «Выпіска з актавай кнігі Пінскага гарадскога суда за 1649 г.» (далей – Пін.), а таксама публіцыстычныя: «Прамова Івана Мялешкі» (пачатак XVII ст., прыпісваецца мсціслаўскаму кашталю Івану Мялешку, які быў родам са Слонімшчыны; далей – Мяс.) і ўрывак з «Дыярыуша» Афанасія Філіповіча (1638–1648 гг., створаны на Піншчыне; далей – Дыяр.). Прапанаваная методыка параўнальнага апісання граматычных асаблівасцей твораў розных жанраў нам падаецца плённай. Яна «агаляе» агульнамоўную эвалюцыю. З іншага боку – дазваляе вылучыць дыялектныя ўплывы, што ў сваю чаргу можа стаць асновай для стварэння гістарычнай дыялекталогіі.

Для аналізу эвалюцыі сістэмы іменнага скланення бярэм толькі тыя формы, дзе маюцца варыянтныя канчаткі, проціпастаўленыя кніжнаславянскай традыцыі. Першапрычынай з’яўлення такіх варыянтаў з’яўляецца перабудова сістэмы скланення, калі істотным для аб’яднання ў адну парадыгму стала катэгорыя граматычнага роду, а не характар індаеўрапейскай асновы. Паколькі крыніцай фактычнага матэрыялу з’яўляюцца пісьмовыя помнікі, то аналіз прадугледжвае супастаўленне кніжнай пісьмовай традыцыі і адлюстраванне жывога маўлення. Пры гэтым, каб даць ацэнку той або іншай гістарычнай моўнай з’яве, мы абавязаны ўлічваць даныя дыялектолагаў і сучасную літаратурную норму.

Так, назоўнікі мужчынскага роду ў родным склоне адзіночнага ліку першапачаткова мелі канчатак *-а* для і-е асноў на *ǫ/*jǫ і *-у* для асноў на *й. У старабеларускай мове гэтыя качаткі прадстаўлены нерэгулярна: з цягам часу іх ужыванне стала рэгламентавацца семантыкай. Аналізаваныя помнікі XVII ст. паказваюць этап станаўлення гэтай з’явы. З канчаткам *-а* ўжыты словы са значэннем канкрэтнага прадмета: *до пояса, зь ... кубка, около подолка* (Мял.), дакладна вызначанага часу: *того дня, м’ца юня* (Віц.), *м’ца, шк’тебра, дня* (Гродз.), *месяца сентебра* (Пін.), *мая, новембра* (Дыяр.). Калі ж час называецца як нейкі прыблізны перыяд, то ўжываецца канчатак *-у*: *тогочасу* (Віц.), *рок’*, *того час’* (Гродз.), *року* (Пін.).

Аналагічная сітуацыя з назоўнікамі, якія маюць значэнне месца. Калі называецца дакладнае месца (у асноўным – тапонім), то заўсёды ўжываецца канчатак, характэрны для канкрэтных назоўнікаў: *воево⁰ства, места* (Віц.), *двора, Острова* (Пін.), *неподалеко Севска, до Слуцка, до Шклова, до Могилева и до Головчина, до Бранска, до Трубецка, до Новгородка Сиверского* (Дыяр.). Варыянтнасць адзначана пры пункце адліку ці напрамку руху, названым агульным назоўнікам: *с хлева, до двора* (Гродз.) // *повет’*, *с того ... двор’* (Гродз.), *зь дому* (Мял.), *до зам’к’* (Віц.); *зь монастыра, до монастырка* (Дыяр.) // *до дому* (Дыяр.). Заўважым пры гэтым, што з усіх пералічаных лексем толькі назоўнік *дом* спрадвечна скланяўся па тыпу *й-скланення.

З канчаткам *-у* адзначаны пераважна назоўнікі са значэннем абстрактных паняццяў: *зе злого ... Шмысл’, во⁰л’д’зь пора⁰дк’* (Гродз.), *под’ час’ всходу солнца, зо сну, ведлуг’ ... образу того* (Дыяр.), назваў дзеянняў: *для шдою, засе⁰в’к’, ³бер’ не мела* (Гродз.), *до упадку, час’ от’ в’зду, под’ час’ ... погрому, зь друку ... выдан’* (Дыяр.). У кнізе Гродзенскага суда з канчаткам *-у* паслядоўна называюцца часткі судовых кніг і дакументы: *во⁰л’д’зь а^ртык’лу, з ро³дел’, листу*.

Найбольшай нерэгулярнасцю тут вызначаецца помнік рэлігійнай палемікі – «Дыярыуш» Афанасія Філіповіча. Тут адзначаны абстрактны назоўнік з канчаткам *-а* (*св’ѣта видети не было*) і канкрэтныя з канчаткам *-у* (*од’ образу чудотворного, без’ пашпорту, служил’ у столу нам’, сид’ в’лем’ у столу*). Апошні прыклад дазваляе гаварыць пра польскамоўны ўплыў, аднак у польскай мове формы роднага склону назоўнікаў мужчынскага роду таксама маюць дваякія качаткі ў залежнасці ад семантыкі назоўніка і працэс фарміравання граматычнай нормы не завершаны і дагэтуль [4, с. 165].

Такім чынам, намецілася тэндэнцыя проціпастаўлення формаў роднага склону адзіночнага ліку назоўнікаў мужчынскага роду па семантычнай прымеце канкрэтны / абстрактны пры абазначэнні дакладнага часу / неакрэсленага перыяду, а таксама побытавага прадмета / разумовага паняцця і дзеяння. У цэлым жа «працэс пашырэння канчатка *-у* за кошт канчатка *-а* ў гаворках не закончыўся, ён працягваецца і цяпер» [2, с. 155].

У формах давальнага склону адзіночнага ліку магчымы варыянтныя качаткі *-у/-ю* і *-ові/-еві*, якія таксама генетычна ўзыходзяць да розных тыпаў скла-

нення. Тут ізноў вылучаецца толькі «Дыярыуш»¹, дзе адзначана паралельнае ўжыванне варыянтаў: *Господину, отцу, Онисиму, игумену // Дароваль ... жолнерови, повѣдаю... ігуменови, выбирано ... епископови, Силвестровови Косовови, послушникови, вышла ... присмотруючися поѣздови*. Прычым колькасна гэтыя ўжыванні суадносяцца як 1:1. Ва ўсіх астатніх аналізаваных помніках у гэтай форме адзначаны толькі канчатак -у/-ю: *противу праву* (так!) *нашему* (Мял.), *кѣ ѿсѣженю, кѣ мовенью, приателю, панѣ, человекѣ, по достаткѣ, правѣ, по напоминанью, кѣ дворѣ* (Гродз.). Такім чынам, выразна назіраецца перавага канчатка -у/-ю. Варыянтныя формы на -ові/-еві, якія і сёння адзначаюцца на Пінскім Палессі [2, с. 155–157], тлумачацца дыялектным уплывам.

У старажытнай сістэме скланення формы меснага склону назоўнікаў жаночага роду (з і.-е. асновамі на *ā) і мужчынскага роду (з і.-е. асновамі на *ō) мелі канчатак -ѣ ў цвёрдай разнавіднасці (пры гэтым заднеязычныя пераходзілі ў свісцячыя) і канчатак -і ў мяккай разнавіднасці (сюды адносіліся і шыпячыя); назоўнікі старажытнага скланення на *ŷ заканчваліся ў гэтай форме на -у. Канчаткі неадушаўлёных назоўнікаў у форме меснага склону адзіночнага ліку з прааналізаваных тэкстаў графічна больш разнастайныя: -е, -ы, -і, -у, -ю (гл. Табліцу 1).

Табліца 1. Залежнасць канчаткаў назоўнікаў мужчынскага і ніякага роду ў месным склоне адзіночнага ліку ад характару асновы

Аснова / канчатак	-е	-ы	-і	-у	-ю
на цвёрды зычны	35		6	10	
на заднеязычны				10	
на мяккі зычны					13
на зацвярдзелы	4	2		11	

З табліцы відаць, што варыянтныя канчаткі адзначаны толькі пасля асноў на цвёрды і зацвярдзелы зычны.

Варыянтны канчатак -е(ѣ)/-і(и) пасля асноў на цвёрды зычны адзначаны толькі ў «Дыярыушы»: *по ... часе, на лѣвомъ крилосѣ, въ томъ часѣ, дивовалися въ такомъ переѣздѣ, при заходѣ солнца, въ крестѣ // повѣдаю о томъ голоси, въ мѣсти и повѣти, въ дубрави, въ битви*. Такія напісанні дэманструюць арфаграфічную неўпарадкаванасць і фанетычныя гутарковыя асаблівасці (вымаўленне [i] на месцы гука [ě]).

Варыянтныя формы з канчаткам -у выяўлены толькі ў кнізе Гродзенскага суда, пры гэтым колькасна пераважаюць формы з канчаткам -е: *на ме^{см}ѣ, ѣсѣдѣ, ѿ по^вѣѣ, в домѣ // на враде, на по^вѣе, в сѣдстве, ѿ чыне^не, на столе, в месте, и хлѣве, на ... господа^рстве*. Назоўнік *дом* у гэтай форме адпаведна пісьмовай традыцыі меў канчатак -у: *в дому* (Віц., Гродз.).

Назоўнікі з асновамі на заднеязычны, які не чаргуецца са свісцячым, рэгулярна ўжываюцца з канчаткам -у: *в року* (Віц.), *ѣверхѣ, ѣрокѣ* (Гродз.), *въ*

¹ У аналізаваным урыўку з актавай кнігі Пінскага гарадскога суда прыкладаў назоўнікаў мужчынскага роду ў форме Д. скл. адз. ліку не выяўлена.

Смоленску (Мял.), на замку (Пін.), въ Трубецку, по таковомъ страху, на ночлегу (Дыяр.).

Далёкімі ад сучаснай граматычнай нормы (-ы/-і) аказаліся канчаткі пасля мяккіх і зацвярдзелых зычных. У гэтай форме мяккія асновы сустрэліся толькі ў назоўнікаў ніякага роду: *Ѹ везенью* (Віць.), *на свитанью, по выпѸценью, в неробенью, в збиранью, по прочытанью* (Гродз.), *въ бѸломъ одѸнью, въ восхищенью* (Дыяр.). Асновы на зацвярдзелы зычны: *Ѹ светѸлицы* // *в дворе, в повете бобре* (Гродз.) // *въ Мозыру* (Мял.), *на Несвежу* (Пін.), *въ монастыру* (Дыяр.). Прамая гістарычная сувязь прасочваецца толькі ў форме *Ѹ светѸлицы*, дзе спрадвечна мяккі [ц'] зацвярдзеў, што і перадаецца напісаннем літары *ы* на месцы спрадвечнага [і]. Асобна патлумачым формы *в дворе, в повете бобре* – тут зычны [р] не зацвярдзелы, а спрадвечна цвёрды, таму канчатак *-е* гістарычна апраўданы. Усе астатнія ўжыванні з канчаткамі *-у/-ю* – *въ Мозыру* (Мял.), *на Несвежу* (Пін.), *въ монастыру* (Дыяр.) – адпавядаюць норме польскай мовы, уплывам якой і могуць быць патлумачаны. На падставе гэтага можна меркаваць пра больш шырокае распаўсюджанне такіх формаў у жывой гутарковай мове XVII ст.

Клічныя формы ў функцыі зваротку выяўлены толькі ў «Дыярыушы» А. Філіповіча: *Брате милый, О, Пречистая Богородице, брате милый, о, Боже мой, владыко человѸколюбче, Господи Исусе Христе Боже мой! старче великий!* – усе яны адпавядаюць кніжна-славянскай традыцыі. Пра разбурэнне гэтай традыцыі дазваляе гаварыць прыклад *господине отче Афанасій*, дзе ўласнае імя ўжыта ў форме назоўнага склону, замест традыцыйнага *Афанасію*.

У назоўным склоне множнага ліку адпаведна пісьмовай традыцыі назоўнікі мужчынскага роду мелі канчаткі *-и* (асноў *ǫ/*jǫ) і *-ове* (асноў *ǫ), ніякага роду – *-а/-я*, жаночага – *-ы/-е(Ѹ)* (цвёрдай і мяккай разнавіднасці асноў *ā/*jā). Патэнцыяльна магчымыя былі ваганні канчаткаў, выкліканыя ўзаемадзеяннем розных тыпаў скланення, а таксама ўплывам цвёрдай разнавіднасці на мяккую. Выяўленыя прыклады выразна паказваюць тэдэнцыю да фарміравання сучаснай нормы па аналогіі з цвёрдай разнавіднасцю скланення на *ā: *паны, короли, немцы, баломуты, влады* (Мял.), *владники, буты* (Віць.), *домы, жорны* (Пін.), *бои, грабежы* (Гродз.). Формы на *-ове* адзначаны толькі ў «Прамоўе Мялешкі»: *милостивые панове, панове братія* – у функцыі зваротку адпаведна тагачаснай этыкетнай формуле.

Пераважная большасць назоўнікаў жаначага роду зафіксавана з канчаткамі *-ы/-і*: *шкоды* (Віць.), *влады, паныцы* (Дыяр.); *кривды, шкоды, похвалки* (Гродз.), *сорочки, шапки, бѸложонки* (Мял.). Пры гэтым заўважым паслядоўнае адлюстраванне фанетычнай змены *гы, кы, хы* → *гі, кі, хі*. Варыянтны канчатак *-е* адзначаны толькі ў «Прамоўе Мялешкі»: *в богатыхъ сукняхъ нашиѸ пане ходять*. Тут, канешне, можна бачыць традыцыйны канчатак мяккай асновы (ад пачатковай формы *паня*), але, думаецца, правамерней расцэньваць гэтую форму як паланізм: польск. адз. л. *pani* – мн. л. *panie*. З такім жа канчаткам ужыты (і ўжываюцца зараз) рознаскланяльныя назоўнікі: *не знали португале или фортугале* (Мял.) – як *цыгане, сяляне*.

Назоўнікі ніякага роду прадстаўлены адзіным прыкладам: *телгата* (Гродз.) – з традыцыйным канчаткам.

Разнастайныя канчаткі ў сучасных формах роднага склону множнага ліку гістарычна маюць рознае паходжанне адпаведна праславянскай сістэме скланення: нулявы канчатак скланенняў на $\bar{a}/*j\bar{a}$ і $*\bar{o}/*j\bar{o}$; канчатак *-oŭ/-aŭ/-eŭ* (*овь*) – скланення на $*\bar{i}$; канчатак *-ей* (*-ии*; *-ьи*) – скланення на $*\bar{i}$.

Наколькі строга захоўваецца гэтая традыцыя, гл. Табліцу 2:

Табліца 2. Залежнасць канчаткаў назоўнікаў роднага склону множнага ліку ад тыпу і.-е. асновы

Аснова / канчатак	$\bar{a}/*j\bar{a}$	$*\bar{o}/*j\bar{o}$	$*\bar{u}$	$*\bar{i}$
нулявы	22	3		
<i>oŭ/-aŭ/-eŭ</i> (< <i>-овь</i>)		21	1	1
<i>-ей</i> (< <i>-ии</i> ; <i>-ьи</i>)				5

Назоўнікі жаночага роду на *-а/-я* паслядоўна маюць нулявы канчатак ва ўсіх прааналізаваных тэкстах: *кривдѣ, шко^о, до рѣкъ, телиц ... пѣть, ѿ коровѣ, большей десети копѣ гроше^с, с кни^с, справѣ* (Гродз.); *якъ собакѣ, безѣ ногавицѣ, до костокѣ, зѣ рукѣ, коло дѣвокѣ, коло кобылѣ* (Мял.); *до книгѣ, выдартѣя пчоль* (Пін.); *упросивши ... карточокѣ свѣдочныхѣ, пять верстѣ* (Дыяр.). Такі ж канчатак у назоўнікаў ніякага роду асноў на $*\bar{o}/*j\bar{o}$ і на зычны: *итѣ телга^м, летѣ* (Гродз.), *зѣ ... сель* (Пін.), *до братствѣ* (Дыяр.).

Назоўнікі мужчынскага роду ўжыты з канчаткам *-ов/-ев*, які гістарычна паходзіць са скланення на $*\bar{u}$ (варыянт *-ев* з’явіўся пасля мяккіх зычных): *воловѣ, позвовѣ, з рочковѣ, замысловѣ, до ... затяговѣ, пановѣ* (Гродз.); *за покойниковѣ князевѣ нашихѣ, больше Немцевѣ, Ляховѣ, прысмаковѣ* (Мял.); *шляхтичовѣ, везли ... вепровѣ* (Пін.); *Одѣ ... пѣстуновѣ, законниковѣ, одѣ унитовѣ, одѣ уніатовѣ, поклоновѣ, до протопоповѣ, для козаковѣ, листовѣ ... немаемѣ* (Дыяр.). Калі ўлічыць, што з усіх выяўленых прыкладаў бясспрэчна да скланення на $*\bar{u}$ адносіўся толькі назоўнік *воль*, а назоўнік *вепрь*, верагодна, – да скланення на $*\bar{i}$, то можна гаварыць пра ўстойлівае ўжыванне, якое пазней стане кадыфікаваным нормай.

Са старажытнай традыцыяй супадаюць і напісанні з канчаткам *-ей*: *дне^с* (Гродз.), *людей* (Пін.) – рознаскланяльных назоўнікаў, якія ў множным ліку скланяліся па тыпу $*\bar{i}$. Аснова назоўніка *грошь* адпавядае скланенню на $*j\bar{o}$, форма *гроше^с* (Гродз.) – вынік узаемадзеяння тыпаў скланення.

Варыянтнасць у формах вінавальнага склону звязана са станаўленнем катэгорыі адушаўлёнасці, калі для адушаўлёных назоўнікаў сталі ўжывацца формы, што супадаюць з формамі роднага склону. Менавіта такія ўжыванні намі і адзначаны ў помніках, што паходзяць з Гродзеншчыны: *кони, волю ... на наши выгнати; напаствивъшы волю, ... коровы; волю и коровы ... занятъ* (Гродз.), *кони дрыганты ... держати, гологузые куры ховатъ* (Мял.) – і Палесся: *звितяжай неприятели наши* (Дыяр.), што адпавядае дыялектнаму ўжыванню [1, карты 209, 210]. Пры гэтым для асабовых назоўнікаў зафіксавана адрознае

ўжыванне: В. скл. (= Н. скл.) – *которы^с дети ... Ѵчит* (Гродз.), *того ничего въ люды личыць, слуги ховаемъ ляхи* (Мял.); В. скл. (= Р. скл.) – *чере^с люде^с* (Гродз.), *двохъ литвиновъ, сенаторовъ и поновъ литовскихъ было, гетакого бѣса кулакомъ въ морду, такога чортполоха з Нѣмцами выгнати* (Мял.). Верагодна, тут народнае словаўжыванне сутыкаецца з кніжнай традыцыяй. Такія варыянты адзначаюцца ў творах XVIII ст., мова якіх арыентавана на жывую народную гаворку [3, с. 105].

Як кніжныя расцэньваюцца і спарадычныя архаічныя формы творнага склону: *недавно прошлыми часы* (Віц.) і меснага склону: *въ тыхъ часехъ, въ молодыхъ лѣтахъ* (Дыяр.).

Такім чынам, прааналізаваныя творы паказваюць натуральнае станаўленне агульнамоўнай граматычнай нормы яшчэ да афіцыйнай забароны ўжывання беларускай мовы. Архаічныя кніжныя формы выцясяюцца тымі, што больш пашыраны ў жывым маўленні. Варыянтнасць тлумачыцца рознай дыялектнай асновай мовы помнікаў, а таксама ўплывам польскай мовы.

1. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Мінск, 1963.
2. Нарысы па беларускай дыялекталогіі. Мінск, 1964.
3. Ціванова Г. К. Формы назоўнікаў у беларускіх тэкстах XVIII стагоддзя // Беларускае слова на скрыжальных гісторыі: матэр. навук. чытан., прысвеч. 100-годдзю з дня нарадж. праф. М. А. Жыдовіч (Мінск, 19 кастрычніка 2006 г.). Мінск, 2007. С. 101–106.
4. Szober Stanisław. Gramatyka języka polskiego. Warszawa, 1962.

М. К. Чаеўская,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры гісторыі беларускай мовы БДУ

Варыянтнасць тэрмінаў мытнай справы

Актыўнае выкарыстанне тэрміна **мова для спецыяльных мэт (МСМ** ці яго інтэрнацыянальны эквівалент **LSP**) абумоўлена неабходнасцю характарыстыкі мовы як сродку навуковага пазнання ў прафесійнай сферы. Абавязковымі ў дадзеным выпадку будуць адзінкі, прыдатныя для адлюстравання і перадачы сістэматызаванага ўяўлення аб спецыяльных ведах. Да такіх лексем, калі яны прэтэндуюць на статус нарматыўных, прад'яўляюцца пэўныя патрабаванні. Звычайна падкрэсліваецца абавязковасць дакладнасці і адназначнасці, пажаданасць кароткасці і, як неад'емная ўласцівасць, сістэмнасць тэрмінаў. На думку многіх даследчыкаў, для любой тэрміналогіі характэрна сістэмнасць. Як адзначаў А. А. Рэфармацкі, «тэрмін павінен быць двойчы сістэмным: ён павінен як “слоўнае абазначэнне паняцця” адпавядаць сістэме паняццяў дадзенай галіны навукі ці тэхналогіі, а як слова – тэрмін павінен адпавядаць сістэме мовы» [5, с. 116]. Доўгі час такі падыход быў дамінуючым. З развіццём тэрміназнаўства адбываецца канкрэтызацыя асобных лінгвістычных паняццяў.

Так, вылучэнне двух асноўных відаў сукупнасцей тэрмінаў – тэрміналогіі і